

dr hab. Karol Łopatecki, prof. UwB
Katedra Historii Nowożytnej
Instytut Historii i Nauk Politycznych
Wydział Historyczno-Socjologiczny UwB

Białystok, 15. 05. 2019

Ocena dorobku naukowego i monografii pt. *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne* dr Mikołaja Tarkowskiego

1. Podstawa prawna sporządzenia recenzji

Pismem Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 2 kwietnia 2019 r. (Nr BCK – I – L – 6117/19) zostałem powołany w skład komisji habilitacyjnej w charakterze recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym dr. Mikołaja Tarkowskiego prowadzonym na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Postępowanie habilitacyjne prowadzone jest na podstawie *ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz.U. 2017 poz. 1789 – dalej: ustawa) w związku z art. 179 ust. 2 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. (*Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz. U. z 2018 r. poz. 1669).

Zgodnie z art. 16 ust. 1 i 2 ustawy do postępowania habilitacyjnego może zostać dopuszczona osoba, która posiada stopień doktora oraz osiągnięcia naukowe lub artystyczne, uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, co stanowi znaczny wkład autora w rozwój określonej dyscypliny naukowej lub artystycznych. Osoba ta musi wykazać się istotną aktywnością naukową lub artystyczną, przy czym osiągnięciem może być m.in. dzieło opublikowane w całości lub w zasadniczej części albo cykl publikacji powiązanych tematycznie. Zadaniem recenzenta jest dokonanie oceny, czy osiągnięcia naukowe habilitanta spełniają wymienione kryteria (art. 18a ust. 7 ustawy), co ma nastąpić przy uwzględnieniu rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz.U. 2011 nr 196 poz. 1165 – dalej rozporządzenie).

Rozporządzenie w § 3 informuje, że kryterium oceny w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych habilitanta obejmują w zakresie nauk społecznych – autorstwo lub współautorstwo publikacji naukowych w czasopiśmie znajdujących się w bazie JCR lub ERIH. Dodatkowo § 4 zaznacza, że kryterium oceny obejmuje również autorstwo lub współautorstwo monografii, publikacji naukowych w czasopiśmie naukowych, opracowań

zbiorowych, katalogów zbiorów, dokumentacji prac badawczych, ekspertyz, utworów i dzieł artystycznych (pkt. 1-2). Dodatkowo recenzent zobowiązany jest ocenić sumaryczny impact factor publikacji naukowych według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem opublikowania; liczbę cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS); indeks Hirscha opublikowanych publikacji według bazy Web of Science (WoS); kierowanie międzynarodowymi lub krajowymi projektami badawczymi lub udział w takich projektach; międzynarodowe lub krajowe nagrody za działalność odpowiednio naukową albo artystyczną; wygłoszenie referatów na międzynarodowych lub krajowych konferencjach tematycznych. W końcu § 5 nakazuje ocenić dorobek dydaktyczny i popularyzatorski oraz współpracy naukowej habilitanta.

W związku z powierzonym mi zadaniem przedstawiam poniżej moją ocenę osiągnięć naukowych dra Mikołaja Tarkowskiego.

2. Charakterystyka ogólna

Doktor Mikołaj Tarkowski ukończył studia prawnicze na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego w 2008 r. Należy podkreślić, że praca magisterska (po zmianach) zatytułowana *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939* została wydana drukiem w 2015 r., co jest stosunkowo rzadkie. Bardzo szybkie było tempo osiągnięcia stopnia doktora nauk prawnych w zakresie prawa, co nastąpiło 10 grudnia 2012 r. Rozprawa doktorska zatytułowana została: *Adwokatura wileńska 1918-1939*. Jej promotorem był prof. dr hab. h.c. Dariusz Szpoper, recenzentami zaś zostali: prof. Zbigniew Naworski i prof. Andrzej Wrzyszczył. Tę dysertację również opublikowano w formie książkowej (2014 r.).

Życiorys dr. Mikołaja Tarkowskiego odbiega od schematu w którym nauczyciel akademicki wiąże się z jedną uczelnią przez całe naukowe życie. Widoczne jest u doktora umiejętność kształtowania swojej kariery zawodowej. W latach 2008-2014 Habilitant pracował jako asystent, a następnie adiunkt w Katedrze Historii Państwa i Prawa Polskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego². W październiku 2014 r. zrezygnował z pracy na Uniwersytecie Gdańskim, co stanowiło formę sprzeciwu przeciwko reformie programu nauczania w dotychczasowym miejscu pracy³ i przeszedł na stanowisko

¹ Zob. https://prawo.ug.edu.pl/32910/mikolaj_tarkowski.

² W artykule (bez podanego autora): *Katedra Historii Państwa i Prawa Polskiego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański*, [w:] *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, M. Sadowski, Wrocław 2014, s. 598, znajduje się informacja, że magister Tarkowski był zatrudniony w katedrze od października 2009 r.

adiunkta na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Po czterech latach dr Tarkowski zmienił pracę, został adiunktem na Wydziale Nauk o Zarządzaniu i Bezpieczeństwie w Akademii Pomorskiej w Słupsku. Dodatkowo zatrudniony był w Szczecińskiej Szkole Wyższej Collegium Balticum w Szczecinie oraz (do chwili obecnej) w Gdańskiej Szkole Wyższej w Gdańsku⁴.

Wyjaśnienia wymaga zawarty w § 3 rozporządzenia obowiązek opublikowania artykułu w czasopismach znajdujących się w bazie JCR lub ERIH, gdyż stanowi on jedno z głównych kryteriów oceny osiągnięć naukowo-badawczych habilitanta. Autor nie wskazał żadnej publikacji (odnotował on: „brak” na pierwszej stronie załącznika nr 1), co w moim odczuciu dyskwalifikowało dorobek pod względem formalnym. Przejrzałem jednak w bazach danych informacje o czasopismach, w których dr Mikołaj Tarkowski publikował. Okazało się, że „The European Society for History of Law” jest indeksowane w ERIH PLUS, co stanowi zaktualizowaną bazę ERIH-a⁵. Uznaję więc, że warunek ten został spełniony z nadatkiem (autor w tym czasopiśmie wydał cztery artykuły), sugeruję jednak doktorowi Tarkowskiemu, aby w przyszłości uważniej prezentował swój dorobek naukowy.

Dorobek Habilitanta to trzy monografie (będące pokłosiem pracy magisterskiej, dysertacji doktorskiej oraz ocenianej w niniejszej opinii książki będącej podstawą w postępowaniu o nadaniu stopnia doktora habilitowanego), oraz 27 prac naukowych. Należy uzupełnić dane przedstawione w autoreferacie. Nie jest to 27 artykułów opublikowanych w czasopismach – tych jest 13 (a właściwie 11, gdyż odnotowano dwie recenzje), pozostałych 14 prac wydanych zostało w publikacjach zbiorowych (wieloautorskich), słownikach biograficznych oraz encyklopediach. Przeciętnie więc dr Mikołaj Tarkowski publikował pięć prace rocznie⁶. Uwzględniając, że w dorobku Habilitant ma trzy książki, jest to bez wątpienia znaczące tempo pracy naukowej. Wyliczyłem, że w przeliczeniu łączny dorobek stanowi 179 punktów. Nie jest to wynik wysoki (29,3 pkt w skali roku), w nauce kluczowym elementem nie jest jednak ilość tylko jakość. Oceniam, że Habilitant przyjął nieco zachowawczą strategię publikacyjną, gdyż zbyt rzadko składał teksty do recenzowanych czasopism naukowych o znaczeniu ogólnokrajowym lub międzynarodowym. Złożenie artykułów w dobrze zindeksowanych, drobiazgowo recenzowanych i przede wszystkim powszechnie dostępnych

³ D. Szpoper, P. Dąbrowski, M. Tarkowski, *List do redakcji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 67 (2015), z. 1, s. 419-420.

⁴ Wydawnictwo tej placówki opublikowało książkę: M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, Gdańsk 2015.

⁵ Czasopismo zostało wprowadzone na listę ERIH PLUS w 2010 r.: <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=487168>.

⁶ Wyliczam z lat 2012-2018 i uwzględniam zarówno monografie jak i prace zbiorowe oraz artykuły opublikowane w czasopismach.

czasopiśmie, pozwalałoby na szerszą recepcję twórczości autora, o czym szerzej piszę w następnym akapicie. Za zdecydowany plus uznaję fakt, że często pisze swoje prace w języku angielskim i rosyjskim.

Ważnym kryterium oceny jest wspomniana powyżej recepcja twórczości dr. M. Tarkowskiego przez środowisko naukowe. Służy temu wskaźnik cytowalności⁷. Korzystając z narzędzi „GoogleScholar”⁸ oraz „Publish or Perish” wyliczyłem, że zindeksowanych publikacji autor ma 41 (a w „P&P” 24). Biorąc pod uwagę wysoką jakość twórczości autora, bardzo niska jest liczba cytowań, która wynosi 15 (h-index = 2)⁹. To niewiele i częściowo wynika z małej liczby artykułów opublikowanych w czasopiśmie (które łatwiej się indeksują). Sądzę jednak, że przyczyna leży w stosunkowo młodym wieku Habilitanta. To znaczy publikacje naukowe dopiero po kilku latach od ukazania się ich w druku znajdują odbicie i recepcję w środowisku naukowym. Myślę, że z tym należy wiązać ten fakt i jestem przekonany o zupełnie innym wyniku za 5, a tym bardziej za 10 lat. W środowisku naukowym dobrze odebrane zostały dwie monografie: *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939* (cytowane w 8 zindeksowanych pracach) oraz książka podoktorska *Adwokatura wileńska 1919-1939. Studium historyczno-prawne* – 5. Pozostałe publikacje nie są cytowane z wyjątkiem artykułu opublikowanego w „Studia Iuridica Toruniensia” [*Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939)*], który był dwukrotnie wykorzystywany¹⁰. Wśród autorów wykorzystujących prace Habilitanta są tacy badacze jak (w kolejności alfabetycznej): P. Dąbrowski, D. Janicka, J. Koredczuk, P. Niczyporuk, S. Salmonowicz, P. Tomaszewski, P.M. Żukowski. Oczywiście nie jest to katalog zamknięty, do tego należałoby doliczyć m.in. J. Danieluka, T. Juchniewicza, P. Plutę i zapewne innych autorów, którzy publikowali swoje dzieła w pracach zbiorowych i monografiach nie umieszczonych w indeksowanych bazach danych.

⁷ Sumaryczny impact factor publikacji naukowych według listy Journal Citation Reports (JCR); liczba cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS); indeks Hirscha opublikowanych publikacji według bazy Web of Science (WoS) wynosi 0. Należy jednak podkreślić, że jest to wynik typowy, zupełnie wyjątkowo zdarzają się jakiegokolwiek inne parametry w dziedzinie prawa.

⁸ Zob. <https://scholar.google.pl/citations?user=htHuYFoAAAAJ&hl=pl>.

⁹ Niestety brakuje prac ukazujących parametryczną medianę, dominantę, czy chociażby średnią arytmetyczną w poszczególnych dyscyplinach (trudno bowiem porównać poziom cytowalności różnych dyscyplin naukowych: np. prawa z fizyką, czy biologią). Mogę jedynie wskazać, że profesorowie z historii prawa posiadają wskaźnik cytowalności w granicach 40-400. Analogiczne prace istnieją w innych dyscyplinach – przykładowo: J. Bański, *Analiza dorobku publikacyjnego samodzielnych pracowników naukowych z polskich placówek geograficznych*, „Przegląd Geograficzny” 89 (2017), z. 4, s. 595-616. Z artykułu wynika, że „przeciętnie” liczba cytowań samodzielnego pracownika naukowego wynosi od 80 do 100 (w zależności od ośrodka).

¹⁰ Oczywiście analizuję jedynie zindeksowane publikacje, w rzeczywistości poziom wykorzystania prac Habilitanta jest znacznie wyższy. System z reguły nie uwzględnia prac zbiorowych i część monografii, które w ogromnej większości przypadków nie są przesyłane do międzynarodowych baz danych.

Dr Mikołaj Tarkowski kierował jednym, zagranicznym projektem badawczym. Był to półroczny (realizowany w 2013) grant finansowany przez Rosyjski Instytut Badań Zaawansowanych (*Russian Institute for Advanced Studies*), działający przy Moskiewskim Państwowym Humanistycznym Uniwersytecie im. M. Sholokhova¹¹.

3. Ocena osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy, na które składa się rozprawa habilitacyjna pt. *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne*

Dr Mikołaj Tarkowski jako osiągnięcie naukowe w postępowaniu habilitacyjnym podał monografię zatytułowaną: *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne*, opublikowaną przez Wydawnictwo Arche (Gdańsk 2018 r.). Jest to książka recenzowana (jej recenzentem jest prof. Małgorzata Materniak-Pawłowska). Składa się ona z 5 rozdziałów podzielonych na 4-6 podrozdziałów, a także wstępu, zakończenia, spisu ilustracji i tabel, bibliografii, streszczeń i indeksu osobowego. Cała książka liczy imponujące 664 strony (tekstu właściwego 555 stron).

Już na wstępie pozwolę sobie na przedstawienie ogólnej oceny książki. Uważam analizowaną monografię za dzieło bardzo dobre, miejscami znakomite. Nie jestem zresztą w tym fakcie odosobniony, gdyż autor 30 marca 2019 r. otrzymał za tę publikację Nagrodę Przeglądu Wschodniego w kategorii Dzieje Polaków na Litwie¹².

Niewątpliwie wybór zagadnienia, który dotyczy statusu prawnego Polaków zamieszkujących ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach rządów Aleksandra II jest niezwykle trafny. Mamy bowiem do czynienia z bardzo dynamicznym procesem kształtującej się nowoczesnej narodowości nie tylko polskiej, ale również rosyjskiej, ukraińskiej, litewskiej, łotewskiej i białoruskiej. Imperium Rosyjskie po wojnie krymskiej, przy pomocy instrumentów prawnych, rozpoczęło proces modernizacji i liberalizacji życia społecznego i państwowego. Struktury państwowe musiały się również zmierzyć z nowymi zjawiskami społecznymi, przede wszystkim z kształtującym się nowoczesnym narodem¹³. Działania władz doprowadziły m.in. do uwłaszczenia, a także stworzenia samorządów (tzw. ziemstw) w guberniach centralnych Imperium Rosyjskiego.

¹¹ Zob. <http://eng.rias.online/institute/contests/people/applicants-participants/rinku/people/researchers/Tarkowski/>.

¹² Zob. <https://www.apsl.edu.pl/aktualnosci-serwisu/gratulacje25>; <https://studium.uw.edu.pl/ceremonia-wreczenia-nagrod-przegladu-wschodniego/>; <https://studium.uw.edu.pl/laureaci-nagrod-przegladu-wschodniego-za-rok-2018/>.

¹³ Szerzej o początkach kształtowania się nowoczesnego narodu: M. Handelsman, *Rozwój narodowości nowoczesnej*, Warszawa 1923, s. 125-207, 249-260; idem, *Rozwój narodowości nowoczesnej*, t. III: *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską*, Warszawa 1937.

Tymczasem specyfika guberni północno-zachodnich ściśle związana była z wybuchem powstania styczniowego i wprowadzonymi w konsekwencji, represjami. Na szeroką skalę państwo tworzyło instrumenty, które miały w różnorodny sposób oddziaływać na Polaków, czyli przede wszystkim ziemian zamieszkujących obszar dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tę właśnie rzeczywistość – z jednej strony reform obejmujących w szczególności gubernie centralne – z drugiej strony działań związanych z represjami popowstaniowymi, stanowi temat przewodni książki. To zaś wszystko łączy się z rozwojem świadomości narodowościowych. Ten być może przydługi wywód udowadnia, że pomysł badawczy autor miał znakomity, który – dodam – został zrealizowany. Sądzę, że jest on nadal aktualny i ważny nie tylko w środowisku naukowym i akademickim, ale ma walor uniwersalny.

Wybór chronologiczny pracy nie ulega wątpliwości. W ówczesnym ustroju Imperium Rosyjskiego panowanie władcy wyznaczało wyraźnie wyodrębnione czasookresy. To od doświadczeń, osobowości, grona najbliższych przyjaciół i współpracowników zależało funkcjonowanie całego państwa¹⁴. Autor słusznie zauważył jednak, że w latach 1855-1881 należy wyodrębnić kluczowe zjawiska niezbędne do prześledzenia badanej problematyki. Była nią reforma włościańska z 1861 r. oraz powstanie styczniowe (1863-1864)¹⁵. Z tego względu autor zasadnie porządkuje, w sposób problemowo-chronologiczny, narrację. Rozdział pierwszy dotyczy okresu od roku 1855 do 1862, drugi obejmuje lata 1863-1881. Kolejne trzy rozdziały mają już *stricte* rzeczowy charakter i dotyczą własności dóbr ziemskich, Kościoła rzymsko-katolickiego i szkolnictwa, a właściwie oddziaływania państwa rosyjskiego na tych polach.

Pewne zastrzeżenia mam do zakresu geograficznego pracy. Co do zasady jest on w pełni zrozumiały. Ograniczenie prowadzonych badań do guberni północno-zachodnich (wileńskiej, kowieńskiej, mińskiej, witebskiej, mohylewskiej i grodzieńskiej – s. 18) jest zasadne z uwagi na utożsamienie tegoż do terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego. Niestety autor dokonuje pewnego uproszczenia, zagadnienie to powinno zostać pogłębione i wyraźnie zasygnalizowane¹⁶. Przede wszystkim część obszarów wchodzących w skład tych guberni,

¹⁴ Por. D. Szpoper, *Pod władzą carów: ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIX wieku*, „Czasy Nowożytne” 16 (2004), s. 242-243.

¹⁵ Działania zbrojne na wschód od Królestwa Polskiego zaprezentowali m.in.: B. Samarski, J. Danieluk, *Powstanie styczniowe na białostoczczyźnie. W 150. rocznicę wybuchu*, Białystok 2013; D. Fajnhauz, *1863 Litwa i Białoruś*, Warszawa 1999; D. Samborska-Kukuć, *Wydarzenia 1863 roku w Inflantach Polskich w relacjach i wspomnieniach*, „Zapiski Historyczne” 73 (2008), s. 133-144.

¹⁶ Powinna znaleźć się m.in. informacja, że pod określeniem Wielkie Księstwo Litewskie autor rozumie również fragment Podlasia włączony jako obwód białostocki do Imperium (od 1842 r. część guberni grodzieńskiej). A. Szarkowska, *Szkolnictwo w guberni grodzieńskiej i w obwodzie białostockim w zaborze rosyjskim (1831-1915)*,

należała przed 1795 r. do Korony Królestwa Polskiego. Wystarczy w tym kontekście wymienić m.in. powiat bielski i białostocki. Autor nigdzie wyraźnie nie wyodrębnił tego obszaru ze swoich badań, nie ukazał też jego specyfiki, co należy uznać za minus (mimo, że kilkakrotnie odwołuje się do ziem podlaskich – m.in. na s. 40, 304, 378, 495). Z drugiej strony autorowi umyka analizowane terytorium ze względu na okres przyłączenia tegoż do państwa rosyjskiego. Zauważa znaczne odrębności guberni witebskiej i mohylewskiej (np. s. 107, 128, 131, 281, 488), ale nie dostrzega oczywistego zjawiska jakim jest inkorporacja tych obszarów do Imperium już w 1772 r.¹⁷ Nie stara się również w żaden inny sposób tego stanu rzeczy wyjaśnić¹⁸. Dzięki specyfice kresów zachodnich (Białostoczczyzna) i wschodnich (Witebszczyzna, Połoczczyzna i Łatgalia) autor mógł ukazać wewnętrzną złożoność (i dynamikę) opisywanych zjawisk. Są to jednak uwagi w stosunku do monumentalnej pracy dr. Mikołaja Tarkowskiego nieznaczne.

Kluczowymi zaletami książki jest znakomita baza źródłowa oparta na kwerendzie przeprowadzonej w dziewięciu archiwach i bibliotekach znajdujących się na terenie państwa litewskiego, polskiego i rosyjskiego¹⁹. Dodatkowo autor uwzględnił trzy archiwa prywatne. Jeszcze bardziej imponujący jest dobór źródeł drukowanych – aktów normatywnych i administracyjnych, czasopism, dzienników, pamiętników, informatorów, spisów ludności, listów, sprawozdań, opinii, odczytów, memoriałów, komentarzy prawniczych i publicystyki politycznej. W mojej opinii jest to dotychczas największy wykorzystany zbiór materiałów w pracy obejmującej 2 połowę XIX wieku. Do tego dochodzi przeogromny katalog opracowań. Według moich wyliczeń jest tych pozycji 523 (mogłem się pomylić o kilka prac). Co więcej w książce widać ich rzeczywiste wykorzystanie. Oczywiście można byłoby wskazać kilkanaście wartościowych artykułów i książek nie znajdujących się w tym zestawieniu, wydaje mi się to jednak za bezcelowe. Praca jest bowiem bardzo obszerna, literatura przedmiotu znakomicie wykorzystana. Pozytywną cechą autora jest umiejętność zakończenia

[w:] *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej – 1918–1939*, red. E.J. Kryńska, Białystok 2004, s. 49; Sz. Askenazy, *Przegląd dziejów wewnętrznych Rosji 1815–1830*, „Przegląd Historyczny” 3 (1906), nr 1, s. 71 i n.

¹⁷ Obszar ten był we władaniu rosyjskim o 21, 23, a nawet 35 lat dłużej w stosunku do pozostałych terytoriów. Stanowi też swoisty „papier lakmusowy” roli szkolnictwa oświeceniowego oraz oddziaływania Komisji Edukacji Narodowej w kształtowaniu się świadomości narodowej. Por. K. Karolczak, *Dziedzictwo kulturowe Komisji Edukacji Narodowej w XIX wieku*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus [et al.], Kraków 2014, s. 295–305.

¹⁸ M. Tarkowski przytacza (s. 183–184) opinię Murawjowa, który ocenił, że gubernia witebska i mohylewska jest zupełnie inna od pozostałych północno-zachodnich ziem. Miały być one już „prawie rosyjskie” przed wybuchem powstania listopadowego.

¹⁹ Pewne uzupełnienie danych przyniosłaby kwerenda w Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). Przykładowo w zespole 1781 znajdują się materiały dotyczące kościołów (m.in. pod opisem 26 i nr 1470 – są scharakteryzowane świątynie dawnego obwodu białostockiego; materiały po witebskim jezuickim kolegium przechowywane są w zespołach 1924, 2956.

kwerendy w odpowiednim czasie, aby zgromadzony ciężar informacji nie utrudniał głównego wątku i odbioru dzieła przez czytelnika.

Narracja przeprowadzona jest bardzo dobrze, pomimo rozbudowanej treści książka jest napisana językiem przystępnym. Błędów literowych i stylistycznych jest niewiele. Związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy zdaniami został zachowany, całość ma logiczną konstrukcję. Pracę czyta się dobrze, autor uzupełnił ją licznymi źródłami ikonograficznymi i kartograficznymi, które w większości zostały po raz pierwszy opublikowane.

Autor monografii jawi się na podstawie kart książki, jako badacz dojrzały, obiektywnie podchodzący do trudnych zagadnień narodowościowych. Jest to w pełni widoczne w odniesieniu do tytułowego określenia „Polak”, „polskość”. Co te terminy znaczyły na terenach XIX-wiecznych dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego? Autor nie zadowolili się przyjęciem prostego kryterium narodowościowego, wyznaniowego, czy też leksykalnego. Według dr. Tarkowskiego uproszczeniem jest konstatacja, że Polakami były osoby posługujące się językiem polskim, czy też wierni Kościoła rzymsko-katolickiego. Według niego, kluczowa była identyfikacja osób z kulturą polską, która jednak nie przeszkadzała w posiadaniu dwuszczeblowej świadomości narodowej. Były to osoby posiadające wspólny kod kulturowy z mieszkańcami Królestwa Kongresowego, czy Wielkiego Księstwa Poznańskiego, ale jednocześnie pod względem politycznym i historycznym odwoływały się do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁰. Autor słusznie zauważa, że polskość wiązała się przede wszystkim z warstwą szlachecką, bardzo silnie przywiązaną do własności ziemskiej. Stąd reforma włościańska 1861 r. i represje popowstaniowe zmusiły tę grupę do dostosowania się w nowej rzeczywistości. Autor ustalił jednak, że przez większość panowania Aleksandra II w guberniach północno-zachodnich instytucje prawne i administracyjne utrzymujące dominację polskiej ludności ziemiańskiej, były zachowane. Najlepsza sytuacja miała miejsce w latach 1855-1861, jednakże i od 1868 r. rozpoczął się proces znoszenia represji popowstaniowych. Habilitant niezwykle interesująco tłumaczy przyczyny likwidacji represji. Według niego zaostrzone prawa były niemal powszechnie nieprzestrzegane, a wprowadzone instytucje nie były skuteczne, co wynikało z inercyjności władz administracji rosyjskiej, a także działań konsolidacyjnych, szlachty polsko-białorusko-litewskiej.

²⁰ Interesująca jest stworzony w XIX w. falsyfikat konstytucji Rzeczypospolitej powstały jakoby w 1696 r., który w pełni potwierdza spostrzeżenia autora na dwupoziomowe pojęcie narodu. Zob. K. Łopatecki, *Wspomnienia o raju utraconym. Koncepcja ugody hadziackiej w rzekomej konstytucji Baranowskiego z 1696 roku*, [w:] 350-lecie Unii Hadziackiej (1658-2008), red. T. Chynczewska-Hennel, P. Kroll, M. Nagielski, Warszawa 2008, s. 639-652.

Bogactwo analizowanych zjawisk jest ogromne, przy tym nie zawsze uchwytnie i wynikające ze spisu treści. Być może warto byłoby wydzielić jeszcze mniejsze objętościowo fragmenty jako punkty i podrozdziały. Zwracam na to uwagę przytaczając jeden szczegół. W mojej opinii praca Mikołaja Tarkowskiego jest obecnie jednym z ważniejszych studiów poświęconych funkcjonowaniu sejmików ziemskich działających po 1795 r. i ich zniesieniu w 1863 r.²¹ Pisze autor o tym zagadnieniu na stronach: 54, 62-65, 143, 182-183, 261-267, 562. Jego ustalenia dotyczące samorządu szlacheckiego są pierwszorzędного znaczenia. Był to organ, który ugruntowywał pozycję białorusko-litewskiego ziemiaństwa i kreował ją jako „warstwy aspirującej do odgrywania wiodącej roli w życiu politycznym i społecznym” (s. 65). Habilitant przedstawia debatę nad przyłączeniem administracyjnym guberni mińskiej i podolskiej do Królestwa Polskiego w 1862 r.²² Opisuje okoliczności likwidacji sejmików, a także niewprowadzenia, powstałych w guberniach centralnych od 1864 r., ziemstw. Odtąd samorząd zamienił się w organ kolegialny, decyzje podejmowali marszałkowie gubernialni, powiatowi i tzw. deputaci. Autor charakteryzuje również próby zniesienia tego ograniczenia pod koniec lat 70. XIX w.

Bogactwo analizowanych zjawisk pozwala sądzić, że książka ta będzie wykorzystana w pracach poświęconych kompetencjom organów administracji rosyjskiej, administrowaniu systemem oświaty, nadzorem nad kościołami i związkami wyznaniowymi. Mam wrażenie, że ustalenia autora można z powodzeniem wykorzystać do porównania istniejącej polityki u pozostałych zaborców Rzeczypospolitej: Austrii (Cesarstwa Austro-Węgierskiego) i Prus (Cesarstwa Niemieckiego). Przykładowo działania dotyczące majątków ziemskich, których celem było zmniejszenie wpływów ziemiaństwa polskiego, w bardzo podobny sposób realizowały władze pruskie. Na bazie reformy rolnej na terenach zaboru powołano Komisję Generalną dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz Ziemi Chełmińskiej i Michałowskiej, później powstała także Komisja Kolonizacyjna w Poznaniu (1886). Reakcją na te działania i tzw. rugi pruskie (usunięcie z granic państwa osób nie posiadających niemieckiego obywatelstwa) było założenie Banku Polskiego wspierającego polskich właścicieli

²¹ Odnośnie tego obszaru badawczego powstała zaledwie kilka wartościowych prac. Szczególnie istotne są artykuły: T. Bairašauskaitė, *Kilka uwag o sejmikach guberni litewskich (do lat trzydziestych XIX wieku)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 49 (1997), z. 1-2, s. 265-271; eadem, *Sejmiki w guberniach litewskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Czasy Nowożytne” 12 (2002), s. 85-101; S. Godek, *O stanie i potrzebach guberni litewskich w roku 1810 w świetle protokołów czynności delegacji szlacheckiej w Petersburgu*, „Zeszyty Prawnicze” 14 (2014), nr 3, s. 37-85 (w szczególności s. 48, 77-85).

²² Nie do końca jasno autor przedstawił jednak to wydarzenie. W jednym miejscu pisze, że pomysł unii administracyjnej był inspirowany przez samego Michaiła Murawjowa (s. 182-183). Tymczasem na s. 261 odnotowuje zgoła coś odwrotnego.

ziemskich²³. Mechanizmy działania i reakcja znakomicie się uzupełniają w obu analizowanych krajach i być może pozwoli w przyszłości na stworzenie pracy komparatystycznej.

4. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Oprócz znakomitej książki stanowiącej podstawę do habilitacji, Mikołaj Tarkowski zaprezentował pięć obszarów badawczych do których przyporządkował dwie kolejne książki oraz szereg artykułów naukowych.

Pierwszy z nich dotyczy reform przeprowadzonych przez Aleksandra II na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego i Królestwa Polskiego. Autor przekonująco przedstawia oddziaływanie reformy sądowej 1864 r. na istniejące na tych obszarach organy państwowe. Habilitant wyjaśnia przyczyny blokowania na ziemiach zachodnich wdrażanych, w Rosji centralnej, reform. Głównym czynnikiem była postawa polityczna rosyjskich elit, które opowiadały się za restrykcjami popowstaniowymi. Kluczową rolę odgrywał dobór urzędników, którzy w szerokim zakresie byli wskazywani przez generał-gubernatora wileńskiego Michaiła Murawjowa.

Kolejnym obszarem badawczym dr. M. Tarkowskiego jest historia adwokatury na ziemiach polskich w XIX i 1 poł. XX stulecia. Jest to w mojej ocenie najważniejsza część twórczości Habilitanta, który upowszechnił efekty swoich badań w artykułach anglojęzycznych: *The Development of the Legal Profession of the North-Western Provinces of Russian Empire in the Nineteenth and early Twentieth Century; Participations of Vilnius advocates in the works of lawyers association and legal organizations operating in the interwar period in Poland*. Warta uwagi jest również książka stanowiąca efekt doktoratu, ale poszerzona o kwerendy przeprowadzone w Londynie (m.in. w Instytucie Józefa Piłsudskiego i Instytucie Polskim i Muzeum Gen. Sikorskiego). Oceniam tę monografię jako bardzo wartościową²⁴. Na uwagę zasługuje fakt, że autor za nią otrzymał nagrodę główną im. Juliusza Bardacha (maj 2014 r.)²⁵.

²³ Por. Ch. Koushil, *O działalności Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej na Prusy Zachodnie i Poznańskie w rejonie Skwierzyny*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 13 (2006), s. 113-118; M. Eckert, *Konflikt Polsko-Niemiecki w XIX i XX w. Aspekt globalny i lokalny*, [w:] *Studia zachodnie*, red. J. Benyskiewicz, Zielona Góra 1992, s. 57-61.

²⁴ M. Tarkowski, *Adwokatura wileńska 1918-1939. Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2014. Praca ta doczekała się pozytywnej recenzji. A. Korzeniewska-Lasota, *Recenzja: Mikołaj Tarkowski, Adwokatura wileńska 1918-1939. Studium historyczno-prawne*, *Arche Gdańsk* 2014, ss. 499, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 66 (2014), z. 1, s. 524-529. Wypada mi się zgodzić z recenzentką, że głównym mankamentem książki jest brak formalnego zakończenia, a właściwie podsumowania przeprowadzonego wywodu, uogólnienia zaprezentowanych informacji.

²⁵ Nagrodę przyznała Rada Naukowa Instytutu Wielkiego Księstwa Litewskiego działającego przy Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie (Republika Litewska).

Trzecim obszarem badawczym M. Tarkowskiego są dzieje nauczania prawa w Wilnie. Najważniejszą publikacją z tego zakresu jest książka: *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939* (Gdańsk 2015). Monografia ta, mimo pewnych zastrzeżeń uzyskała wysoką ocenę w recenzjach napisanych przez Krzysztofa Szczygielskiego i Stanisława Salmonowicza²⁶. Z ocenami tam wyrażonymi zgadzam się – to książka ważna i potrzebna, dobrze udokumentowana. Kolejny raz jednak razi jednak zakończenie, które nie stanowi podsumowania hipotez i tez badawczych, nie zawiera uogólnienia zjawisk i tendencji opisanych przez autora. Zamiast tego M. Tarkowski opisał w zakończeniu dalsze losy wydziału i jej pracowników po wybuchu II wojny światowej. Rozwiązanie to jest interesujące, ale nie wyłącza to obowiązku autora z podsumowania swoich rozważań. Zabrakło więc doktorowi pewnej dojrzałości naukowej.

W końcu czwarty obszar badawczy dotyczy różnych zagadnień z historii prawa. Zasięg zainteresowań M. Tarkowskiego jest szeroki. Są nim Statuty Kazimierza Wielkiego (*Statutes of Casimir the Great - the monument of medieval law culture in Poland*, „Polish-Georgian Law Review”). To artykuł oparty na literaturze przedmiotu (takie było bowiem założenie badawcze), ale baza jest wyjątkowo skromna, oparta na zaledwie 17 pracach. Uważam jednak, że podejmowanie tematu odległego od głównych zainteresowań, dobrze świadczy o Habilitancie. Tekstem tym autor udowadnia, że nie zamyka się w swojej głównej dziedzinie, w której niewątpliwie czuje się – jako znakomity specjalista – komfortowo. Ciekawsza jest praca zatytułowana - *The legal status of the Jews of the western provinces of Russian Empire in the nineteenth century - sketch of the issue*. Ukazuje ona uprawnienia i obowiązki ludności pochodzenia żydowskiego i polskiego w Kraju Zachodnim. Jest to artykuł dobrze napisany, interesujący, lecz odnoszę wrażenie, że jest to w zasadzie przyczynek do dalszych badań. Bardzo ważne, w mojej ocenie, są teksty dotyczące obowiązywania i nowelizacji konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.²⁷ Stanowią one istotny wkład w istniejący dorobek naukowy²⁸.

²⁶ K. Szczygielski, *Recenzja do: M. Tarkowski, Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015, 344 strony*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 15 (2016), z. 2, s. 361-364; S. Salmonowicz, *Recenzja do: Mikołaj Tarkowski, Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015, ss. 344, ISBN 978-83-89762-63-4*, „Zapiski Historyczne” 81 (2016), z. 2, s. 169-172.

²⁷ *Additional Article from 13 February 1825. Institution of completing the Constitution of the Kingdom of Poland from 1815*, „Journal on European History of Law” (2013), nr 2; Paskiewicz Iwan Fiedorowicz – namiestnik Carstwa Polskiego (1832-1856), „Więstnik juridycznego fakultetu Juźnego fiedieralnago uniwersitetu” (2015), nr 2.

²⁸ Por. L. Mażewski, *Namiestnik Królestwa Polskiego 1815-1874. model prawny a praktyka ustrojowopolityczna*, Radzymin 2015; idem, *Namiestnictwo Iwana Paskiewicza. Kształtowanie się nowego systemu politycznego w Królestwie Polskim w latach 1830-1832*, [w:] *Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza*

Podobnie, bardzo wysoko oceniam artykuł dotyczący rozwoju własności intelektualnej na ziemiach rosyjskich na przełomie XIX i XX w.²⁹

Zauważalną cechą aktywności naukowej dr Mikołaja Tarkowskiego, którą chciałbym podnieść, jest jego czynny udział w życiu naukowym. Przejawia się to m.in. faktem pisania recenzji naukowych, w których poddaje analizie i charakteryzuje pojawiające się prace historyczno-prawne. To zaleta twórczości Habilitanta. W dorobku wykazane są dwie recenzje, które dotyczą książek Tomasza Kotlińskiego³⁰ oraz Igora Isajewa³¹. W szczególności zwracam uwagę na recenzję drugiej książki, która przybliży czytelnikowi polskiemu, dorobek nauki rosyjskiej, obecnie nie zawsze dobrze poznany. Recenzje doktora Tarkowskiego wykazują się rzetelnością i skrupulatnością, a także kulturą prowadzenia dyskusji.

Podsumowując dorobek Habilitanta oceniam, go pozytywnie. Dwie monografie (stanowiące książkę pomagisterską i podoktorską) i 15 wymienionych w autoreferacie rozpraw naukowych, to dorobek bogaty, a przy tym wartościowy pod względem naukowym.

5. Dorobek dydaktyczny i popularyzacyjny

Mikołaj Tarkowski sprawuje naukową opiekę nad studentami piszącymi prace licencjackie i magisterskie w Gdańskiej Szkole Wyższej w Gdańsku. Prowadząc seminarium dyplomowe wypromował aż 32 osoby na studiach I stopnia, a kolejnych 11 osób obroniło prace magisterską napisaną pod jego kierunkiem. Liczby te u młodego przecież doktora robią wrażenie. Dodatkowo był on także recenzentem kilkudziesięciu prac licencjackich i magisterskich.

Jako istotny wkład popularyzacyjny należy uznać udzielenie kanałowi telewizyjnemu „Rossija 1” wywiadu dotyczącego reform sądowych Aleksandra II i jego wpływu na ziemie polskie w 2 połowie XIX stulecia. To też świadczy nie tylko o umiejętnościach popularyzatorskich, ale także o znakomitej znajomości języka rosyjskiego.

Na zakończenie tego punktu chciałbym zauważyć i podkreślić, fakt pełnienia przez Mikołaja Tarkowskiego funkcji promotora pomocniczego. Został nim w 2018 r., kiedy

(1832-1856). *System polityczny, prawo i statut organiczny z 26 lutego 1832 r.*, red. L. Mażewski, Radzymin 2015.

²⁹ M. Tarkowski, Prawo autorskie jako element kultury prawnej. Ochrona własności literackiej, artystycznej i muzycznej w Imperium Rosyjskim w poglądach Włodzimierza Spasowicza, „Miscellanea Historico Iuridica” 15 (2016), z. 2.

³⁰ M. Tarkowski, *Recenzja: Tomasz J. Kotliński, Galicyjskie mowy obrończe, Kraków 2014, ss. 206. Niegdyśsze mowy obrończe jako źródło umiejętności retorycznych i wiedzy historycznej dla współczesnych*, „Palestra” (2017), nr 5, s. 121-126.

³¹ M. Tarkowski, *Recenzja: Igor Andrejewicz Isajev, Теневая сторона закона. Иррациональное в праве (Tienievaja strana zakona. Irracional'noje v pravie)*, wyd. Проспект (Prospiekt), Moskva 2012, ss. 364, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 67 (2015), z. 2, s. 324-330.

otwarto przewód doktorski u mgr. Adama Ćwikły na temat: *Kwestia włościańska w polskiej myśli polityczno-prawnej ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod panowaniem rosyjskim w XIX wieku (do 1862 roku)*. Jest to bardzo ważna rola do której uprawnia ustawa. Uważam, że wskazany jest aby doktorzy podejmowali się tej funkcji, przewidzianej w przepisach prawa, przed rozpoczęciem ubiegania się o stopień doktora habilitowanego (zob. art. 20 ust. 7 ustawy). Pan Mikołaj Tarkowski przyjmując ten obowiązek i sprawując opiekę nad młodym badaczem wykazał się tym samym dojrzałością naukową.

6. Konferencje naukowe i dorobek organizacyjny

Dr Mikołaj Tarkowski może poszczycić się udziałem w zorganizowaniu XXVI ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Państwa i Prawa oraz Doktryn Politycznych i Prawnych (tytuł konferencji: *Pogranicza w prawie i myśli polityczno-prawnej*, Mrągowo 13-16 września 2016 roku). To tylko jedna, ale niezwykle ważna konferencja w środowisku historyków prawa. A zatem udział Habilitanta w jej przygotowaniu należy uznać za znaczny wkład organizacyjny. Na plus należy wymienić aktywne uczestnictwo w sześciu międzynarodowych konferencjach naukowych, m.in. w Moskwie, Tbilisi, Białogrodzie. Do tego należy dodać 13 konferencji krajowych: w Warszawie, Olsztynie, Gdańsku, Białymstoku, Krakowie, Brzegu, Poznaniu, Lublinie. Oznacza to przeciętnie trzy konferencje rocznie – to średnia przyzwoita. Dodać mi wypada uwagę, że słyszałem wystąpienia dr Tarkowskiego na dwóch konferencjach i były to referaty bardzo dobrze przygotowane, z których wynika, że posiada on predyspozycje oratorskie.

Mikołaj Tarkowski jest recenzentem w dwóch czasopismach: „Kortowskim Przeglądzie Prawniczym” i (co zasługuje na wyróżnienie) w „Journal of Civil Law Studies”. Habilitant jest członkiem Rady Naukowej czasopisma „Polish-Georgian Law Review”. Jest również od 2016 r. członkiem międzynarodowej organizacji naukowej, gdyż należy do Rady Naukowej Instytutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z siedzibą w Kownie (Republika Litewska), działającego przy Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie³². Na uwagę zasługują również dwa odbyte staże. Pierwszy miał miejsce w Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu (na stanowisku *trainee researcher*), który trwał od 1 do 22 kwietnia 2016 r. Drugi był stażem podoktorskim realizowanym w Rosyjskim Instytucie Badań Zaawansowanych Moskiewskiego Państwowego Humanistycznego Uniwersytetu im. M. Sholokhova w Moskwie (1 czerwca – 1 września 2013 r.).

³² Zob. <https://www.ldki.lt/pl/o-instytucie/>.

7. Konkluzja

Analiza i ocena aktywności dydaktycznej, popularyzatorskiej, organizacyjnej oraz współpracy międzynarodowej dr. Mikołaja Tarkowskiego pozwala stwierdzić, że jest ona znacząca. Habilitant wyróżnia się również pod względem naukowo-badawczym, co w szczególności dotyczy napisanej przez niego bardzo dobrej monografii stanowiącej rozprawę habilitacyjną. Również pozostałą aktywność naukową oceniam pozytywnie. Odnosząc się zbiorczo do dorobku Habilitanta stwierdzam, że wniósł on znaczący i istotny wkład w rozwój historii prawa. A zatem stwierdzam, że dr. Mikołaj Tarkowski w pełni spełnia kryteria określone w art. 16 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 poz. 1789) i wnoszę o wydanie przez Komisję Habilitacyjną uchwały wyrażającej pozytywną opinię w przedmiocie nadania stopnia doktora habilitowanego.

Karol Łopatecki